

IZ RUKOPISNE OSTAVŠTINE
GEORGIUSA RAGUSEIUSA*

NARAV LOGIKE — ARS LULLIANA — PAEDIA

MARKO JOSIPOVIĆ

(Sarajevo)

UDK 101 (457.13) »501«
Izvorni znanstveni tekst
primljen 15. 10. 1987.

Od 1601. pa do svoje smrti, 13. siječnja 1622. godine, Georgius Raguseius je bio nosilac druge katedre prirodne filozofije na slavnom sveučilištu u Padovi. Kao profesor i takmac tadašnjeg prvaka peripatetičara, Cesara Cremoninija (1550/2—1631), tumačio je Aristotelova djela o prirodi.¹ Međutim njegova rukopisna ostavština pokazuje da je i prije i poslije promaknuća na katedru Padovanskog studija pozorno pratio živahne rasprave o logici i da se njom intenzivno bavio. Sačuvana je, naime, opsežna zbirka od sedam knjiga *Dialecticarum epistolarum*, s ukupno 66 pisama-rasprava, raspoređenih prema temama Aristotelova *Organona*, u kojima je Raguseius na traženje prijatelja i studenata obradio brojna logička pitanja.² Na nekim mjestima čak spominje da je predavao ovaj predmet.³

* Dijelim mišljenje profesorice Marije Brida da je za »*autore čije ime i prezime nije sasvim utvrđeno (..) najbolje primjenjivati ime i prezime koje sam autor stavlja u naslov svojih objavljenih spisa*« (Prilozi, 1986/1—2, str. 241), u ovom slučaju Georgius Raguseius. Međutim, ako se Georgiusovu prezimenu (za ime mislim da nema poteškoća) želi dati hrvatska verzija, imajući u vidu da on sam jasno razlikuje izraz »Raguseius«, kojim naziva sebe i svoga brata, od »Ragusinus«, kojim naznačuje podrijetlo iz Dubrovnika (pisma bratu naslovljuje: »*Ioanni Dominico Raguseio Fratri*«, a pisma upućena građanima Dubrovnika: »*Triano Radulovichio Ragusino*« i »*Antonio Medo Ragusino*«), te dosad neosporeno tumačenje nastanka hrvatskih prezimena (vidi: P. Šimunović, *Naša prezimena. Porijeklo, značenje, rasprostranjenost*, »Matica hrvatska«, Zagreb 1985), ostajem pri mišljenju iznesenom u monografiji o Rauseiusu da umjesto uobičajenog naziva »Dubrovčanin« bolje odgovara naziv »Raguž«.

¹ Iz pronađenih arhivskih podataka (Padova, *Archivio antico dell' Università*, filza 242, ff. 47r, 49r, 50r; filza 651, f. 374v; filza 678, ff. 127r, 140r; Venezia, *Archivio di Stato: Riformatori dello Studio di Padova*, busta 429) proizlazi da je Raguseius tumačio slijedeća Aristotelova djela: »8. *Physicorum*«, »*De Generatione et Corruptione*«, »*primum et secundum De anima*«, »*tertium De anima*«.

² Zbirku logičkih pisama, zajedno s tri knjige *Moralium epistolarum* i pet knjiga *Mathematicarum epistolarum*, sadrži kodeks pohranjen u Londonu,

Vrijeme Raguseiusova boravka i djelovanja u Padovi na filozofskom polju okarakterizirano je, između ostalog, nastojanjem oko obnove logike, u čemu je najviše uspjeha imao Giacomo Zabarella (1533–1589).⁴ Uz problem spoznajne metode, središnje mjesto u raspravama i polemikama padovanskih logičara zauzimalo je pitanje o naravi i definiciji same logike.⁵ Tom su pitanju, što izravno, što neizravno posvećena i prva pisma-rasprave Raguseiusove logičke zbirke. U njima Raguseius odgovara na pitanje da li je logika znanost i iznosi svoje mišljenje o *arte lulliana* i o *paedia*, koje su često povezivane i uspoređivane s logikom. Razumljivo je da mu epistularni karakter ovih rasprava nije omogućivao uvijek zalaziti u dubinu i sveobuhvatno izlaganje pojedinih tema.

Narav i definicija logike⁶

Prilika za obrađivanje ovog pitanja Raguseiusu se pružila kad je trebao iznijeti sud o knjizi svoga prijatelja Orazija Cornacchinija kojom se autor svrstao među protivnike skotističkog poimanja da je logika znanost, a branio mišljenje da je ona umijeće.⁷ Osvrćući se na stav Cornacchinija, Raguseius navodi i analizira Aristotelovu definiciju umijeća (*«habitus recta cum ratione effectivus»*)⁸ te konstatira da se logika ne može smatrati umijećem u strogom, nego u širem smislu riječi. *«Operatio»* umijeća naime nije *«immanens»* nego *«transiens»* budući da su i pomagala koja bivaju upotrijebljena a i predmet kojim se bavi izvanjski i materijalne naravi, dok se logičke radnje odvijaju unutar subjekta ukoliko no obrađuje pojmove, utvrđuje njihove odnose, izvodi zaključke itd., čime i samog sebe iznutra obogaćuje. U tom smislu Raguseius kaže:

The British Library, ADD. MS. 10810, koji nosi naslov: *Georgius Raguseus, Epistolae morales, dialecticae et mathematicae*. Kodeks od 445 listova obuhvaća 159 pisama-rasprava. Dvije zadnje knjige matematičkih pisama tiskane su u Parizu 1623, pod naslovom: Georgii Ragusei, *Epistolarum mathematicarum seu de divinatione . . .*, sumptibus Nicolai Buon, Londonski kodeks ću u nastavku citirati skraćeno: EMDM.

³ EMDM, ff. 220v, 332r.

⁴ Usp. W. Risse, *Die Logik der Neuzeit*, I, Stuttgart-Bad Cannstatt, F. Frommann Verlag, 1964, str. 287; P. O. Kristeller, *Humanismus und Renaissance*, I, München, W. Fink Verlag, 1974, str. 45.

⁵ O tim polemikama pisao je P. Ragnisco, *Giacomo Zabarella il filosofo. Una polemica di logica nell' Università di Padova nelle scuole di B. Petrella e di G. Zabarella*, u: *Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, s. VI, t. IV (1885–1886), str. 463–502.

⁶ U nešto drugačijem obliku ovaj dio članka objavljen je u: M. Josipović, *Il pensiero filosofico di Giorgio Raguseo nell' ambito del tardo aristotelismo padovano*, Studia Universitatis S. Thomae in Urbe, 26, Massimo, Milano 1985, str. 75–78.

⁷ H. Cornacchini, *Indagatio verae et perfectae definitionis logicae*, Patavii 1606. Tragovi o prijateljskim vezama Raguseiusa i Cornacchinija, profesora logike u Padovi, nalaze se u: EMDM, ff. 260r, 333r–338r.

⁸ EMDM, f. 250 v. Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, VI, 4, 1140 a 9.

»*Nono nam arcam, non domum, (...) efficit Logicus, sed genus, sed speciem, sed syllogismum: attamen sui nimium tenax, his solus ipse fruitur, et veluti femina, semen in semet ipse emittit.*»⁹

Mnogo prihvatljivijom Raguseius ocijenjuje definiciju logike predloženu od Giacoma Zabarelle. Ovaj glasoviti padovanski učitelj tvrdi da logika ne samo da nije umijeće, nego nije ni znanost, jer njen predmet nije vječan i nužan nego kontingentan, naime *secundae notiones* koje »*arbitratu nostro fiunt*«; isto tako logika nije ni »*scientia rationalis*« jer bi to bilo isto što i tvrditi »*hominem mortuum esse hominem*«. Prema Zabarelli, logika za sebe (»*logica docens*«) je čisto sredstvo filozofije, dok je primijenjena logika (»*logica utens*«) znanost ukoliko se mi ješa i poistovjećuje s posebnom znanošću koja pomoću nje biva obrađivana pa tako sama gubi pravo zvati se više logika.¹⁰

Međutim, ni sa Zabarellinim mišljenjem Raguseius se ne slaže u cijelosti. On također preuzima distinkciju između *logica docens* i *logica utens* koja potječe od grčkih komentatora Aristotela i svoj stav ovako formulira: »*Mihi logica scientia videtur, non docens illa quidem (eam enim instrumentum puto, quiescens tamen aut verius iacens), sed applicata, non aliis quidem scientiis (sic enim est instrumentum simpliciter in usu positum), sed sibimet.*«¹¹

Za Raguseiusa, dakle, logička su pravila pomagalo primjenjivo u svim disciplinama, no u prvom redu u samoj logici i jedino u tom smislu i tada ona je znanost. Razlog koji opravdava tu tezu može se uočiti pogledom na svrhu logike. Kao i Zabarella,¹² Raguseius naglašava: »*In id Logica inventa est, ut verum discernatur a falso, atque adeo intellectus promptius in proprium obiectum feratur, quod est ipsum verum.*«¹³ Pošto je tako shvaćena svrha logike, njom se treba služiti u obrađivanju svake znanosti, međutim i sama mora biti vjerna svojim zakonima. Naime i pojmovi ljudskog uma mogu biti istiniti i lažni te i oni moraju biti ispitani i razlučeni pomoću logičkih instrumenata.¹⁴ Čovjek, koji nauči logička pravila, samo usvaja spoznajna pomagala, ali onaj »*qui his ipsis instrumentis in logica utitur, secundas notiones dividendo, definiendo, atque de illis ratiocinando, iam scientiam adipisci-*

⁹ EMDM, f. 250v.

¹⁰ EMDM, ff. 250v–251r. Zabarellino poimanje naravi logike dosta opširno je obradio A. Poppi, *La dottrina della scienza in Giacomo Zabarella*, Padova, Ed. Antenore, 1972, str. 131–160.

¹¹ EMDM, f. 251r.

¹² Usp. A. Poppi, *nav. djelo*, str. 145–146.

¹³ EMDM, f. 251v.

¹⁴ »*Utere iam conquista Logica, non solum in aliis scientiis, sed in ipsa-met: admittunt enim vel animi nostri conceptiones et verum, et falsum; instrumento igitur et ipsa indigent, quo alterum ab altero secernatur*«, EMDM, f. 252v.

*tur: non realem quia non in rebus, sed rationalem, quia in mentis conceptibus versatur.*¹⁵

Primjena spoznajnih sredstava na naše pojmove pri traženju istine nije obična prelazna radnja koja završava izvan djelatnog subjekta, nego je to radnja koja za plod ima subjektu imanentno znanje. Osnovni motiv koji je Zabarellu naveo na to da zaniječe logiku kao znanost jest nenužnost njena predmeta. S tim u vezi Raguseius podsjeća da je prvotni predmet logike silogizam; naime, ne postoji ništa što logika obrađuje a da nije neka vrsta silogizma ili neki njegov bliži ili daljnji dio.¹⁶ Zato, kad se logička sredstva primijene na »*notiones secundas*«, više se ne promatraju pojedinačne i nenužne stvari, »*sed universales, aeternas et necessarias; non enim hunc syllogismum, sed syllogismum speculatur, quem perpetuo verum erit dicere, ex duabus propositionibus et tribus terminis constare.*«¹⁷

Svojim stavom Raguseius očito nastoji posredovati u polemici koju su koncem 16. stoljeća vodili Bernardino Petrella i Giacomo Zabarella a poslije njih i njihovi učenici u kojoj je Petrella branio skotističko gledanje na logiku kao na znanost.¹⁸ Raguseius se doduše svrstava među sljedbenike Petrelle i djelotvornim dokazima otklanja Zabarelline objekcije, ali istodobno pokazuje sklonost prema novom poimanju prihvaćajući instrumentalnost logike na kojoj protivnici inzistiraju. U tom pomirljivom duhu on i završava svoje pismo *Sit ne Logica scientia nuncupanda*: »*Dicamus igitur id, quod vel ipsimet adversarii, veritate tandem coacti, concesserunt, videlicet Logicam scientiam esse instrumentalem et certe rem acu, ut aiunt, tetigerimus.*«¹⁹

Vrijednost artis lullianae u usporedbi s logikom

Logika za Raguseiusa, dakle, nije *ars* nego *scientia* i ujedno korisno sredstvo za sticanje istinskih spoznaja na svim poljima ljudske umnosti. Slijedeće pitanje, dijelom povezano s logikom, koje Raguseius razmatra u svojoj zbirci logičkih pisama glasi: *Sit ne Ars Raimundi Lullii ad alias Scientias acquirendas Logica utilior?*²⁰ Pošto je *ars* Raimunda Lullusa (1233/35—1315) — koja se u biti sastoji u različitom kombiniranju osnovnih pojmova označenih simbolima sa svrhom me-

¹⁵ EMDM, f. 251r. U tom smislu Raguseius garantira svom prijatelju S. Flaviusu Germanusu: »*Ubi id feceris perfectus Logicus eris, neque solum instrumentum, sed ipsam etiam scientiam tenebis*«, EMDM, f. 252v.

¹⁶ »*(...) quaecunque in Logica tractantur, aut sunt Syllogismi species, aut partes eius proximae, aut remotae: vel rursus aut sunt Syllogismi principia, aut eius affectiones, aut ipsemet Syllogismus.*«, EMDM, f. 252v.

¹⁷ EMDM, f. 251r.

¹⁸ Vidi bilješku br. 5.

¹⁹ EMDM, f. 251r.

²⁰ EMDM, f. 253r. Pismo-raspravu s tim naslovom Raguseius je napisao za svog boravka u Sieni 13. kolovoza 1599.

haničkog izvođenja drugih pojmova i različitih zaključaka — ostavila duboki trag u povijesti zapadne misli i bezbroj puta bila komentirana, a lulizam uopće održao se sve do Leibnizovog doba i kroz gotovo cijelo to vrijeme imao vrijedne zastupnike,²¹ ovako postavljeno pitanje posve je razumljivo. A razumljivo je i to da je Raguseiusu postavljeno takvo pitanje jer se i sam uspješno služio *arte lulliana*, kako ćemo na kraju vidjeti, i tumačio je, o čemu je vidljiv znak u Milanu sačuvani rukopisni fragment komentara s naslovom: *Expositio Georgii Ragusei super Artem brevem Raymundi Lullii*.²²

Pitanje o tome da li je za sticanje spoznaja u različitim disciplina ma korisnija Aristotelova logika ili Lullusova *ars*, Raguseiusu je postavio Petrus Lupus, liječnik i filozof iz Pise, potaknut raspravom na tu temu, u kojoj su, između ostalih, sudjelovali i čuveni liječnik Girolamo Mercuriale i knjižničar iz Firence Baccio Valori.²³ No prije nego razmotrimo odgovor na postavljeno pitanje, treba istaknuti da u prikazu »*super Artem brevem*« nalazimo izraze kojima Raguseius pridaje veliki značaj Lullusovu umijeću. Ovdje on već u produžetku naslova kaže da je *ars lulliana* »*ad omnes scientias introductorium*«, a u uvodu najavljuje da poslije izlaganja »*super formalitatibus Scoti*« pristupa »*ad explicandum fontem, a quo omnes scientiae et disciplinae effluunt*«, naglašavajući napose da »*nihil aptius et convenientius ad doctrinam scoticam acquirendam et optime callendam reperiri potest quam haec ars Raymundi Lullii*.«²⁴

U svom odgovoru P. Lupusu, međutim, Raguseius prvo napominje da ima pretjerivanja kad se govori o vrijednosti *artis lullianae* i da su neutemeljene tvrdnje kako se samo pomoću nje može steći svestrana naobrazba. Takve stavove, po njegovu mišljenju, opovrgava činjenica što »*viros eruditissimos et omni scientiarum genere cumulatos eam (sc.*

²¹ R. Lullusa su više ili manje vjerno slijedili: Raimundus Sabundius (umro 1436), Nicolaus Cusanus (1401–1464), Kard. Bessarion (1403–1472), Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494), Agrippa von Nettesheim (1486–1535), Giordano Bruno (1548–1600) i drugi. Lulizam i danas privlači pažnju učenjaka te se Lullusova djela ponovo izdaju i prevode. Ovdje navodim samo ponovljeno izdanje djela na koje ću pri izlaganju kojiput uputiti: R. Lullus, *Ars Brevis*, Palma Malorca 1669, Minerva GmbH, Frankfurt/Main, Unveränderter Nachdruck 1970. Vrijedan prikaz lulističke tradicije donosi W. Risse, *nav. djelo*, str. 532–561. Ovaj autor u bilješci 88. na str. 547. među njemačke luliste ubraja i našeg Pavla Skalića (»Paulus Scalichius de Lika«).

²² Milano, *Biblioteca Ambrosiana*, V. 47. Sup. Rukopis od svega pet listova u stvari je početni dio Raguseiusova spisa povijesno poznatog pod naslovom: *Commentarium in artem Raymundi Lullii* (I. Ph. Tomasini, *Illustrium virorum elogium*, Patavii, apud D. Pasquardum et Socium, 1630, str. 341).

²³ EMDM, f. 252v. Rasprava je vođena u kući G. Mercuriala s kojim je Raguseius, kao i s B. Valorijem — kako se vidi iz jednog drugog pisma (EMDM, ff. 383r–388r) — održavao prisne veze za svog boravka u Pisi.

²⁴ Milano, *Biblioteca Ambrosiana*, V. 47. Sup., f. 1r.

artem) nihili fecisse; immo ne novisse quidem.»²⁵ Oni koji Lullusovu umijeću pripisuju magičnu moć pozivaju se na iskustvo, navodeći npr. ime mladog Jacobusa Critoniusa koji je na dvorcu mantovanskog vojvode »*hac una arte de rebus omnibus*« vješto i uspješno raspravljao. No Raguseius upozorava da taj mladić, osim što je poznavao ovo umijeće, »*attamen Philosophiae, Theologiae et aliarum scientiarum peritissimus erat, quas non a Raimundo, sed ab aliis autoribus didicerat, quorum sententias (. . .) frequenter inter disputandum afferebat et propria loca signabat.*« Isto tako ni mladić, kojega je on sam u Veneciji slušao kako sigurno i točno odgovara na različita pitanja, toliku učenost nije pokazao zahvaljujući Lullusovu umijeću »*sed celeri ingenio, assiduo labore in variis autoribus evolvendis, crebraque exercitatione.*«²⁶

Sve ovo Raguseius navodi da bi naglasio kako *ars lulliana* nije »*scientia*« nego »*scientiarum potius exercitatio*«. Ona ne obogaćuje čovjeka novim spoznajama i još manje sveukupnim znanjem, nego mu omogućuje spretno korištenje već stečenog znanja. Toga je bio svjestan i sam Lullus pa je u zadnjem poglavlju svoje *Ars generalis*, napominje Raguseius, izričito rekao: »*aliae scientiae prius addiscendae sunt, quae hac deinceps arte exercentur.*«²⁷ Drugim riječima, ova vještina, sama po sebi, ima isključivo značaj sredstva i bez građe i sadržaja koje pružaju znanost nema praktične koristi.²⁸

Očevidno različito Raguseiusovo vrednovanje *artis lullianae* u izlaganju »*super Artem brevem*« s jedne i u pismu P. Lupusu s druge strane ne može se drugačije protumačiti, osim ako se pretpostavi da fragment komentara potječe iz ranijeg perioda — što je vrlo vjerojatno — kad se njom u raspravama služio, te da je i u ovom pitanju, kao i u nekim drugim, s vremenom i nakon produbljenijeg studija promijenio svoje mišljenje,²⁹ ili da je, ističući vrijednost i korist ovog umijeća u komentaru, koji u stvari predstavlja bilješke za predavanja, samo želio privući veću pažnju slušača i potaknuti ih na marljivije učenje. Svakako, svoje kritičko stajalište Raguseius potkrepljuje u nastavku pisma osvrtnom na neke osnovne elemente Lullusove vještine gdje ujedno dolazi do izražaja i njena vrijednost u odnosu prema logici.

Za temelj *artis* Lullus je uzeo devet općih subjekata »*videlicet Deum, Angelum, Caelum, Hominem, Imaginativum (utar eius verbis), Sensitivum, Vegetativum, Elementativum, Instrumentativum.*«³⁰ Međutim, prema Raguseiusovu mišljenju, ako ih se pažljivo razmotri, može

²⁵ EMDM, ff. 253v—254r.

²⁶ EMDM, f. 254r.

²⁷ EMDM, f. 254v.

²⁸ Raguseius to slikovito kaže: »*Tolle scientias, tantum proderit haec ars, quantum ars gladiatoria sine armis*«, EMDM, f. 254v.

²⁹ Raguseiusu nije bilo teško odreći se jednog stava kad se uvjerio da je drugi ispravniji. Neki takvi slučajevi navedeni su u: M. Josipović, *nav. djelo*, str. 111, 158 (bilješka 8).

³⁰ EMDM, f. 254v. Usp. R. Lullus, *nav. djelo*, str. 92—106.

se vidjeti da oni ne predstavljaju nikakvu novost u usporedbi s Aristotelovim kategorijama. Štoviše, dok deset Aristotelovih kategorija jasno razgraničuju i ujedno obuhvaćaju svu ontičku stvarnost (*»id quod est«*), Lullusovi subjekti *»confuse substantiam et imperfecte accidentia dividunt.«*³¹ Lullus je postavio i devet općih predikata koje naziva principima, tj. *»Bonitatem, Magnitudinem, Durationem, Potestatem, Sapientiam, Voluntatem, Virtutem, Veritatem, Gloriam«*, a da uopće nije obrazložio zašto ni više ni manje nego devet. Za Raguseiusa je to samo znak da ih je proizvoljno odredio (*»esse sponte ficta«*). A stari filozofi, naglašava on, uzeli su samo četiri najopćenitija predikata — *»Ens, Unum, Verum, Bonum«* — i oni su bili dovoljni za pravilno i uspješno bavljenje filozofijom i njima, a i kasnijim filozofima koji nisu upoznali Lullusovu vještinu.³²

Ni s definicijama koje je Lullus formulirao ni s njegovim načinom Raguseius nije zadovoljan. Kad se radi o općenitom, definira ga na način *»quo vel imperitus quilibet definireret«*, dok za *»inferiora«* definicije preuzima od Aristotela ili kojeg drugog filozofa. Tako npr. za *»bonitas«* kaže da je ono *»ratione cuius bonum est bonum et agit bonum«*. *»Quis hoc ignorat?«* — pita Raguseius. Ili: forma je ta *»quae dat esse rei«*, no tako je već Aristotel naučavao. Zbog toga, u odnosu na Lullusovu *ars* i u ovoj točki Raguseius daje prednost logici: *»Verum definiendi modum a Logica discimus«*. Ona, naime, točno određuje što sve definicija mora obuhvaćati, što je bitno, a što nebitno za definirani objekt, što je *»genus«*, a što *»differentia«*, i ta saznanja — i bez Lullusove vještine — spremno možemo koristiti u svim znanostima da bismo dokučili *»optatam veritatem«*.³³ A s obzirom na način dokazivanja, Raguseius prigovara Lullusu što svoje dokaze gradi isključivo pomoću općih predikata, jer ako ih se stavi u pitanje ili čak odbaci, svaka rasprava postaje nemogućom. Dokaz npr. da svijet nije vječan bazira na predikatima *bonitas, magnitudo* i *duratio*: *»Si mundus est aeternus, sua Bonitas est ratio cur edat bonum aeternum, et Magnitudo illi bonitati infinitam perfectionem tribuit. Duratio vero infinitam Bonitatem ad infinitum tempus extendit, hincque fit ut nullum malum in universo reperiat, quod experientiae adversatur«*. Ovako formulirani dokaz, prema Raguseiusu, ne posjeduje osobitu dokaznu snagu, a kad bi je posjedovao onda se na drugoj strani na taj način ne bi moglo djelotvorno dokazati da je Bog vječan, s čim se Lullus zacijelo ne bi složio.³⁴

Autor *artis*, bez sumnje oštrouman i u mnoge znanosti dobro upućen, pokušao je doista *»via quadam abstractionis«* izlučiti zajedničke

³¹ EMDM, f. 254v.

³² EMDM, ff. 254v—255r.

³³ EMDM, f. 255r. Definicijama se bavi R. Lullus, *nav. djelo*, str. 22—43.

³⁴ EMDM, f. 255r.

biti stvari i za njih je pronašao zajedničke pojmove, koji transcendiraju sve rodove, da bi njihovom primjenom na pojedinačne stvari omogućio »*rerum omnium scientiam*« i na taj način pritekao u pomoć »*humano intellectui ignoratione laboranti*«. No, da li je postignut željeni cilj? Raguseius odrješito niječe: »*Hoc certo scio, et me docet experientia, non successisse*«. Znači li to da je »*haec ars*« beskorisna? Raguseiusov odgovor glasi: »*Omnino quidem si absque aliis scientiis teneatur, at si intellectus aliis disciplinis commode instructus fuerit, non paucas ipsi utilitas allatura est*«. ³⁵

Raguseius napose ističe trostruku korist od Lullusova umijeća. Kao prvo, čestim bavljenjem zajedničkim pojmovima ljudski um postaje »*ad contemplationem promptus et habilis*«. To je u nekom smislu »*huius artis proprietates*«. ³⁶ Zatim, ona može veoma dobro poslužiti u raspravama i onom koji postavlja pitanja i onom koji odgovara; ona nije izvor mnoštva dokaza, kako neki lullisti tvrde, ³⁷ ali upućuje na mnoga »*loca*« odakle vješti u znanostima lako mogu crpiti brojne dokaze za svoje stavove. Napokon, u Lullusovoj vještini od najveće koristi su deset pitanja, poznatih pod imenom *regulae*: »*Utrum, Quid, De quo, Quare, Quantum, Quale, Quando, Ubi, Quomodo, Cum quo*«. Ova opća pitanja obuhvaćaju više vrsta drugih pitanja pa, ako ih se zapamti i na neki sadržaj primijeni, potičući um da se s većim marom bavi mišljenjem, s lakoćom ga usmjeruju k spoznaji mnogih stvari. ³⁸ Raguseius priznaje da je upravo iz dijela *De Regulis* ³⁹ od Lullusa mnogo naučio i da mu je to dobro koristilo u vođenju rasprava. ⁴⁰

Iz svega ovoga proizlazi da *ars lulliana*, prema Raguseiusu, posjeduje dobra svojstva ukoliko potiče ljudski um da obavlja sebi svojstvene radnje i u riznici stečenog znanja traži i s lakoćom nalazi odgovore na pitanja koja mu se postavljaju. Ipak, za sticanje znanja na području svih znanosti, Aristotelova logika je izvršno sredstvo.

³⁵ EMDM, f. 255rv.

³⁶ EMDM, f. 255v.

³⁷ Ti se oslanjaju na Lullusovo učenje »*de multiplicatione quartae Figurae*« u: R. Lullus, *nav. djelo*, str. 79–84. Na to Raguseius kaže: »*(...) id enim nondum usu expertum est*«, EMDM, f. 255v.

³⁸ EMDM, f. 255v.

³⁹ R. Lullus, *nav. djelo*, str. 44–67.

⁴⁰ EMDM, ff. 255v–256r: »*Ingrati animi notam subirem, nisi ea quae a Raimundo maximo fructu didici, aperte et ingenue confiterer, immo etiam laudibus exornarem. (...) Memini me superioribus annis, cum essem Patavii, conclusiones quasdam de Deo et Creaturis in Seraphicorum Academia disputandas proposuisse: quas ex rebus quidem mihi antea cognitis excerpteram; sed tamen (ita me Deus amet) tam in illis componendis, quam in defendendis, nullo alio autore praeterquam Raimundi regulis sum usus; nec satis explicare possum, quantas illae mihi responsones inter disputandum subministraverint*«. Spomenutu raspravu, kako je naznačeno u jednom drugom pismu (EMDM, f. 265v), Raguseius je vodio 16. veljače 1595.

Određenje pojma *paedia*

Humanizam, kao prva faza i posebni vidik renesanse, u cjelini je kulturno-odgojni pokret usredotočen na čovjeka po uzoru na grčko-rimske klasike. Grčki termin *paideia*, koji znači odgoj, kulturu i civilizaciju, Rimljani su prevodili s *humanitas* i time označavali kulturu shvaćenu kao očitovanje i vrijednost čovjeka u njegovoj duhovnoj dimenziji. U istom pojmu *humanitas* renesansni humanisti ponovo su otkrili odgojni vidik i preko programa *studia humanitatis* nastojali oblikovati idealnog čovjeka. Tako je tema odgoja i obrazovanja zauzimala važno, pa i središnje mjesto u literarnom stvaralaštvu humanista, a ni renesansni filozofi nisu je zanemarili.⁴¹

U taj idejni kontekst smješta se u nekom smislu i *Tractatus de paedia* Cesara Cremoninija iz zadnje faze renesanse, u kojemu je *paideia* prikazana kao svojevrsan *habitus* i *modus scientiae*, odnosno sposobnost da se prosuđuje način poučavanja i učenja, nastala iz logike i iskustvenog zapažanja.⁴² Po mnogočemu originalnom Cremoninijevu traktatu ne može se uz bok staviti Raguseusovo četvrto pismo prve knjige *Dialecticarum epistolarum*, koje se u biti bavi istim pitanjem, ali zacijelo zaslužuje da bude predstavljeno.⁴³ U tom pismu, na molbu Cortesija Cortesi iz Padove, nezadovoljnog onim što je u nekih suvremenih filozofa čitao na tu temu, Raguseus iznosi svoje mišljenje, u stvari daje odgovor na pitanje: »*Paedia ne Logica sit, an experientia; eruditio an instrumentum; facultas, habitus, an aliud quippiam ab his distinctum?*«⁴⁴ Radi se, dakle, o točnom određenju pojma *paedia*.

Što znači izraz *paedia*, Raguseus je naučio od antičkih mislilaca. »*Paedia*« prvotno označuje »*puerorum institutionem quoad mores*« te otuda dolazi »*paedagogus*« kao odgojitelj. Ovo značenje je, međutim, kasnije prošireno pa se taj izraz upotrebljava za »*omnem rectam institutionem, pro quavis arte, scientia, aut disciplina comparanda*«. Tako se može govoriti o odgoju npr. »*ad scientiam moralem*«, »*ad politicam*«,

⁴¹ Iscrpne prikaze humanizma i njegovih obilježja donose svi vredniji priručnici povijesti filozofije a pod vidikom odgoja i priručnici povijesti pedagogije.

⁴² C. Cremonini, *Tractatus de paedia*, u: *Explanatio prohemii librorum Aristotelis de physico auditu*, Patavii, apud Melchiorem Novellum 1596, f. 3v: »*Paedia est facultas recte iudicandi circa modum docendi et discendi, ex logica ortum ducens, cum oportuno experientiae interventu.*« Više o tome vidi: G. Saitta, *Il pensiero italiano nell' Umanesimo e nel Rinascimento*, II: *Il Rinascimento*, Bologna, Ed. C. Zuffi, 1950, str. 428–430; J. H. Randall, Jr., *The School of Padua and the Emergence of Modern Science*, Padova, Ed. Antenore, 1961, str. 63–64.

⁴³ Pismo, napisano u svibnju 1607., nosi naslov: *Quid inter Logicam, et Paediam intersit* (EMDM, f. 256r).

⁴⁴ EMDM, f. 256v.

»ad artem militarem«, »ad artem medicam et scientiam naturalem«. ⁴⁵ To je *paedia* u doslovnom smislu riječi.

Tako shvaćena *paedia*, u skladu sa skolastičkom podjelom kategorija utemeljenoj na Aristotelu, ⁴⁶ pripada kategoriji kvalitete prve vrste, s tim što nije »*habitus* (...)», *sed dispositio, quae rudimentum habitus dicitur*«. Na ovoj preciznoj determinaciji Raguseius veoma inzistira, jer se često događa da se naziv *paedia* pridaje i onomu što je odgoju samo slično i s njim u nekom odnosu. To proizlazi iz činjenice što je terminima, koje logičari nazivaju »*ab uno*« i »*ad unum*«, svojstveno da mogu biti pridijevani različitim stvarima u različitim značenjima. ⁴⁷ »*Paedia est nomen ab uno*« pa je Platon tim imenom nazvao i one discipline koje uvode u druge te predstavljaju pomoć za njihovo lakše usvajanje, kao gimnastika za vojničku vještinu i muzika za skladno vladanje; ⁴⁸ drugi uz to kažu da je geometrija »*paedia*« za perspektivu, aritmetika za astronomiju, logika za sve znanosti, a ne manjkaju ni oni koji su otišli tako daleko da je smatraju iskustvom, ⁴⁹ nerazgovijetnom spoznajom »*ex remotis et materialibus causis*«, te po sebnom logikom primijenjenom na neki određeni sadržaj. Posljedica svega toga su različiti predikati koji joj se priruču: naobrazba, metoda, sredstvo, sposobnost, stanje, način stanja. ⁵⁰ Pa ipak, samo je jedno točno određenje »*paediae*«. ⁵¹ i to ono Aristotelovo, da je ona naimed *dispositio*. Istina, ona može proizići »*ex consuetudine, experientia, ex variis scientiis, atque potissimum ex Logica*«, ali nije isto tvrditi »*rem aliquam experientiam esse*« i »*ex experientia ortam*« ili »*Logicam esse*« i »*ex Logica ortam*«. Postoji, prema tome, bitna razlika između logike i odgoja u doslovnom smislu riječi. Raguseius kaže: »*Logicam puto rationalem scientiam esse et instrumentum praecipuum ad alias scientias acquirendas, paediam vero proprie dictam non puto: habitus enim Logica est, paedia dispositio*«. ⁵²

⁴⁵ EMDM, f. 256v. U određivanju značenja izraza *paedia*, kako proizlazi iz marginalnih bilješki, Raguseius se oslanja na: Platon, *Zakoni*, 643 b-e; Aristotel, *Nikomahova etika*, I, 3 i VI, 8.

⁴⁶ Aristotel, *Kategorije*, 8 b 25 sl.

⁴⁷ EMDM, f. 257r. O terminima »*ab uno*« i »*ad unum*« Raguseius više govori o četvrtom pismu druge knjige *Dialecticarum epistolarum*, naslovljenom: *De Analogis disseritur* (EMDM, ff. 274r–276v).

⁴⁸ EMDM, f. 257r. Usp. Platon, *Država*, II.

⁴⁹ Zastupnici ovakvog određenja *paediae* pozivaju se na: Aristotel, *Fizika*, I, 8, 191 a 24–31.

⁵⁰ EMDM, f. 257rv: »*Quidam eam (sc. paediam) vocarunt eruditionem: alii methodum: alii instrumentum: alii facultatem: alii habitum: alii modum habitus, qui tandem vel ad opinionem, vel ad artem, vel ad scientiam facile revocetur*«.

⁵¹ Tvrdeći to, Raguseius pravi usporedbu: »*Profecto quemadmodum ab uno puncto ad aliud, ut Mathematici aiunt, una tantum linea duci potest, quae recta sit, et quot quot praeter illa decentur, omnes necessario curvae erunt; ita una tantum recta est significatio paediae, et omnes praeter illam quasi curvas dixeris*«, EMDM, f. 257v.

⁵² EMDM, f. 257v.

Kako je već navedeno, Raguseius drži da »*paedia*« može nastati iz logike, jer bavljenje logikom stvara u ljudskom umu određenu podlogu odnosno »*notitiam confusam*«, korisnu za prirodnu filozofiju i druge discipline, koja »*paedia vere nuncupari possit*«. ⁵³ U ovom kontekstu Raguseius se zaustavlja na prvom poglavlju prve knjige *De partibus animalium*, budući da od tog teksta polaze gotovo svi koji raspravljaju o odgoju, misleći da je u njemu Aristotel iznio njegovu definiciju, naznačio uvjete i osobine i izričito nazvao *habitus*. Prema Raguseiusovu mišljenju na tom mjestu nije izložena »*paedia*« u strogom smislu riječi. Aristotel naime kaže: u svakoj vrsti razmatranja i načinu proučavanja »*duos esse habitus constat, quorum alterum scientiam rei, alterum tanquam paediam quandam appellare bene est*«. Iz ovakve formulacije očito je, naglašava Raguseius, »*Aristotelem alterum contemplandi habitum non vere et absolute paediam, sed quasi paediam appellasse*« i da je izraz »*paedia*« za označavanje tog svojstva samo posuđen. Isto se može zaključiti ako se gleda na sposobnost koju Aristotel pripisuje čovjeku s takvim svojstvom, a ta je »*perspicue iudicare posse, quid nam recte aut minus recte ab eo, qui docet, exponatur*«. A pošto »*paedia*« prvotno označuje odgoj dječaka s obzirom na čudoređe a potom svako pravilno obrazovanje, jasno je da je ovdje posrijedi »*aliud paediae genus*«, jer izricati sud »*de recta docendi methodo non est leviter in re aliqua instituti discipuli, sed periti magistri, et hominis eruditi*«. ⁵⁴

U daljnjem izlaganju Raguseius nastoji pojasniti što je taj »*aliud paediae genus*« odnosno *peritia*, koju Aristotel ponekad naziva jednostavno *paedia*. Tipično mjesto na kojemu Aristotel izrazom *paedia* označuje *praktično znanje (peritia)* nalazi se u trećem poglavlju 2. knjige *Metafizike* gdje se naglašava da poučavanje treba biti prilagođeno navikama, sposobnostima i sklonostima učenika, što znači da poučavatelj unaprijed mora odabrati *docendi modum* jer je besmisleno »*simul quaerere scientiam et modum scientiae*«. Mnogi tumači ovog teksta pomislili su na logiku kao na »*modum scientiae*« te da bi logičar trebao pronaći *docendi modum*, ali Raguseius tvrdi da iz samih Aristotelovih riječi proizlazi da taj »*munus non est Logici, sed paedia praediti, hoc est periti et eruditi*«. ⁵⁵ Ako se pažljivo čitaju Aristotelovi spisi, može se vidjeti da na mnogim mjestima obrađuje i u nekom smislu sam očituje takvo praktično znanje. Naročito su dva mjesta po tome značajna: jedno je početak *Fizike*, gdje ukazujući na put do spoznaje prirodnog tijela naglašava da treba poći od njegovih počela, uzroka i elemenata, a da je opet do spoznaje počela najlakše doći idući »*a*

⁵³ EMDM, f. 257v.

⁵⁴ EMDM, ff. 257v—258r. Raguseius napominje da je Aristotelov izraz za kvazi odgoj Theodorus Gaza (oko 1400—1475) dobro preveo s *peritia*, međutim, »*alii everterunt, qui eo nomine institutionem aut levem aliquam cognitionem ibidem significari crediderunt*«, EMDM, f. 258r.

⁵⁵ EMDM, f. 258rv.

notioribus nobis ad ea, quae suapte natura nota sunt et a magis universalibus ad minus universalialia»; drugo takvo mjesto je prva knjiga *De partibus animalium* u kojoj, prije znanstvenog i podrobnog bavljenja životinjama, govori »*de modo* (...), *quo animalium doctrina tractanda sit*«. Tu Aristotel pokazuje svoju »*maximam peritiam et eruditionem*« koju inače »*quasi paediam appellavit*«, budući da neizostavno treba prethoditi spoznaji životinja i do nje savršeno vodi; a prava »*paedia, pro animalium notitia comparanda*«, jest djelo *Historia animalium* s površno i nesistematski izloženom naukom o životinjama.⁵⁶

Na kraju Raguseius izražava nadu da će ovo njegovo pismo biti »*vera paedia ad veram paediam*«⁵⁷, želeći time reći da ono može poslužiti kao početnica za dublje i iscrpnije upoznavanje te problematike. Čini se da je ovim pismom pružio mnogo više.

IZ RUKOPISNE OSTAVŠTINE GEORGIUSA RAGUSEIUSA: NARAV LOGIKE — ARS LULLIANA — PAEDIA

Sažetak

Važan dio bogate rukopisne ostavštine Georgiusa Raguseiusa sačinjava zbirka od sedam knjiga *Dialecticarum epistolarum* s ukupno 66 pisama-rasprava. Ovdje se razmatraju prva pisma-rasprave posvećene pitanju naravi logike te umijeću R. Lullusa i odgoju koji su često uspoređivani i povezivani s logikom.

Što se tiče naravi logike, odbacujući stav nekih renesansnih logičara da je ona isključivo *ars*, Raguseius pomiruje tradicionalnu skotističku nauku sa suvremenom Zabarellinom i definira je kao *scientia instrumentalis*. Kao takva, ona je s jedne strane izvor znanja, a s druge strane odlično sredstvo za stjecanje spoznaja na području svih znanosti.

To isto se, međutim, ne može reći za umijeće R. Lullusa u cjelini; ono je *exercitatio scientiarum* te zbog toga pretpostavlja već stečeno znanje. I u pojedinostima, s obzirom na opće subjekte i predikate, te na način definiranja i dokazivanja, *ars lulliana* zaostaje za logikom. Korisna je ipak, naročito njene *regulae*, ukoliko čini pokretljivim i pokreće ljudski um da se bavi mišljenjem.

I *paedia* je jasno odijeljena od logike. Raguseius uporno nastoji da točno odredi taj pojam. U strogom smislu riječi, u skladu s učenjem antičkih mislilaca, *paedia* je prvo odgoj u moralu a potom svako pravilno obrazovanje u znanostima i umijećima. Tako shvaćena, ona nije *habitus* kao logika, kako neki filozofi — pogrešno tumačeći Aristotelove tekstove — tvrde, nego *dispositio*, koja u nekom smislu može nastati i iz logike. Prema Raguseiusovu tumačenju Aristotela, »*aliud paediae genus*« odnosno *perita* je *habitus* kao sposobnost da se odredi prikladan *modus scientiae*, a to nije isto što i *paedia* u izvornom značenju.

⁵⁶ EMDM, ff. 258v—259r.

⁵⁷ EMDM, f. 259r.

DALL'EREDITA' MANOSCRITTA DI GIORGIO RAGUSEO:
NATURA DELLA LOGICA — ARS LULLIANA — PAEDIA*Riassunto*

Una parte importante dell' eredità manoscritta di Giorgio Raguseo è costituita dalla collezione di sette libri *Dialecticarum epistolarum*, in tutto 66 lettere-dispute. Qui vengono esaminate le prime epistole, riguardanti la natura della logica, come anche l'arte di R. Lullo e la pedia, le quali spesso venivano messe in relazione alla logica.

Per quanto riguarda la natura della logica, confutando la posizione di alcuni logici rinascimentali, secondo i quali la logica è esclusivamente *ars*, il Raguseo concilia la tradizionale dottrina scotista con quella recente zabarrelliana e la definisce come *scientia instrumentalis*. In quanto tale, la logica è da una parte fonte e dall'altra strumento efficace per l'acquisizione delle conoscenze in tutti i campi del sapere umano.

Lo stesso, però, non si può dire dell' arte di R. Lullo nel suo insieme, definita come *exercitatio scientiarum*; essa infatti presuppone un sapere già acquisito. Anche nelle sue particolarità, cioè riguardo ai soggetti e predicati universali e al modo di definire e di dimostrare, l' *ars lulliana* è inferiore alla logica. Tuttavia è utile, in particolare le sue *regulae*, in quanto fa abile e stimola l'intelletto umano all' attività sua propria.

Anche la *paedia* è nettamente separata della logica. Il Raguseo insiste molto sulla precisa determinazione del significato di questo termine. Nel senso stretto, sulla scia dei pensatori antichi, *paedia* significa prima di tutto l' educazione nella morale e poi ogni buona istruzione nelle scienze e nelle arti. Così compresa, essa non è *habitus* come logica, come affermano alcuni filosofi interpretando erroneamente i testi aristotelici, ma *dispositio*, che in un certo senso può derivare anche della logica. Secondo l' interpretazione reguseiana di Aristotele, »*aliud paediae genus*« ossia *peritia* è *habitus* in quanto rappresenta la capacità di stabilire un adatto *modus scientiae*, ma ciò non è *paedia* nel suo significato originale.